वाक्यः पक्षोऽसौ प्रमाणे सत्यपि स्मृतः। यस्मिन् पक्षे द्विधा साध्यं भिन्नकालविमर्शनम्। विरुद्धप्रते क्रियाभेदः स पक्षोद्दिष्ट उच्यते"। भूतसाधनं मूलभूतं साधनं तेन वर्जितः। भूतकालः साध्यकालः। अन्यानपि पक्षाभासानाह स एव "अन्याक्षरनिवेशेन अन्यार्थगमनेन च। आकुलन्तु भवेल्लोकं क्रिया चैवाकुला भवेत्। साधनं यद्ध साध्येन निर्दिष्टं यत्र लेखयेत्। उक्तक्रमविहीनत्वात् सोऽपि पक्षो न सिध्यतीति। विरुद्धाविरुद्धश्च द्वावर्थौ निवेशितौ। एकस्मिन् यत्र दृश्यते तं पक्षं दूरतस्त्यजेत्। परस्परविरुद्धानि यः पदानि निवेशयेत्। विरुद्धपदसङ्कीर्णो भाषा तस्य न सिध्यतीति"। यत्तु "पुरराष्ट्रविरुद्धश्च यश्च राज्ञा विवर्जितः। अनेकपदसङ्कीर्णः पूर्वपक्षो न सिद्ध्यतीति" स्मरणात् तस्यायमर्थः। राज्ञा विवर्जितो राजत्यक्तगुल्कादिविषयकर्णादानादिपदमिश्रितस्तु क्रियाभेदेन युगपत्न सिद्ध्यतीति मदीया रूपका द्रव्यलोऽनया दत्ताऽनेन गृहीताः सुवर्णश्च मया निक्षेपीकृतमयमिदं मदीयक्षेत्रमपहरतीत्यनेकपदविषयस्यापि पक्षस्य क्रमेणाभ्यनुज्ञादेयत्वे तत्त्वनिर्णयाभावप्रसङ्गेन युक्तिविरोधात्। 'बहुप्रतिज्ञं यत्कार्यं व्यवहारेषु निश्चितम्। कामं तदपि गृह्णीयाद्राजा तत्त्वबुभुत्सुरेति" कात्यायनवचनविरोधाच्च। तस्माद्युगपत् पक्षाभासतेत्येव रमणीयम्। अनेकवस्तुसङ्कीर्णस्यापक्षत्वन्यतत्पदसम्बद्धम्। हिरण्यरूपकवासांसि दानेन मत्तो दत्ता गृहीतान्यस्य हस्ते मया विक्रिप्तान्यनेनापहृतानि चेत्येकस्मिन्नपि पदे युगपदपीदृशपक्षोपन्यासस्यादुष्टत्वात्। साध्यस्य विधिमुखेन प्रतिषेधमुखेन वा प्रत्यनिक्षेपणीयमित्याह कात्यायनः "न्यायं संयच्छते कर्तुमन्यायं वा करोत्ययम्। न लेखयति यस्मैवं तस्य पक्षो न सिद्ध्यति"। न्यायं संयच्छतीत्यनेन मत्तेतावद्धनमादाय न ददातीत्यादि प्रतिबन्धमुखताऽपि सूचिता। अन्यायं लेखयतीत्यनेन मत्तेऽमपहरतीत्यादि विधिमुखता प्रदर्शिता। बृहस्पतिरपि "प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं साध्यं सत्कारणान्वितम्। निश्चितं लोकसिद्धञ्च पक्षं पक्षविदो विदुः" इति। प्रतिज्ञादोषैः प्रतिज्ञासत्यासादिभिर्मुक्तं रहितम्। ते च दर्शिताः प्राक्। साध्यं साधनार्हम्। सत्कारणान्वितं स्फुटदोषरहितहेतुसहितम्। निश्चितं सन्देहाजनकवाक्यरचनायुक्तं न तु सर्वमेव निश्चितं विप्रतिपत्तावर्थनिश्चयाभावात्। लोकसिद्धं व्यवहारिकधर्मोविरुद्धम्। अतएव मनुः "सत्या न भाषा भवति यद्यपि स्यात् प्रतिष्ठिता। यत्रिह्येऽधर्मयुक्तं धर्मोह्यियताद्व्यवहारिकात्"। प्रतिष्ठिता प्रसिद्धत्वादिदोषनिर्मुक्ता। भाषा प्रतिज्ञा व्यावहारिकधर्मोद्विरुद्धा च सत्या ग्राह्या न भवति राजादीनामित्यर्थः। मदेवस्तु "यत्र श्रुतमात्र एव सति लोकानां सत्यत्वसम्लोकसिद्धं तेन निर्धनकृतो ऋणादिसङ्ग्रहनाक्षेपो न पक्ष इति व्याप्तौ तद्बाधरूपप्रतिज्ञादोषवत्त्वेनैव तादृशपक्षस्य निराकरणात्। प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तमित्यनेनैव गतार्थम्"। ततः गहा० भवार्थे क्त। पूर्वपक्षीय तद्भवे त्रि०।

पूर्व(र्व)पद न० कर्म०। पूर्ववर्त्तिनि विभक्त्यन्ते पदे "पूर्वपदात् संज्ञायामगः" पा०। २पूर्ववर्त्तिस्थाने च। पूर्वपदमधीते "पूर्वोत्तरपदात्" वार्त्ति० इकन्। पूर्वपदिक तद्वेत्तरि तदध्यायिनि च।

पूर्व(र्व)पर्वत पु० नित्यक०। उदयाचले अमरः।

पूर्व(र्व)पाञ्चालक त्रि० पूर्वस्मिन् पञ्चाले भवः वुञ् उत्तरपदवृद्धिः। पूर्वपञ्चालभवे। पूर्वं पञ्चालानाम् एकदेशिस० तत्र भवः अचि तु नोत्तरपदवृद्धिः। पौर्वपञ्चाल इत्येव त्रि० कौ०।

पूर्व(र्व)पाटलिपुत्रक त्रि० पूर्वपाटलिपुत्रे भवः वुञ् न पूर्वपदवृद्धिः। पूर्वपाटलिपुत्रनगरभवे। [चौ०४।९।४

पूर्व(र्व)पाद पु०पूर्वं पादस्य एकदेशिस०। अग्रचरणे कात्या०

पूर्व(र्व)पालिन् पु०पूर्वं दिशं दिशं वा पालयति पालि-णिनि। १पौरस्त्यदेशपतिरूपभेदे २पूर्वदिगीशे इन्द्रे च। [१अ०।

पूर्व(र्व)पितामह पु०पूर्वः पितामहात्। प्रपितामहे भा०वि०

पूर्व(र्व)पोठिका स्त्री कर्म०। कथाप्रस्तावतरणिकाभेदे।

पूर्व(र्व)पुरुष पु० कर्म०। पित्रादिभिन्ने पुरुषे।

पूर्व(र्व)पूर्व(र्व)त्रि० पूर्व+वीप्सायां द्वित्वम्। वीप्सार्थक पूर्वशब्दार्थे। [अस्मिन्शब्दे तदीयादि दृश्यम्।

पूर्व(र्व)फल्गुनी स्त्री अश्विन्यादिषु एकादशे नक्षत्रे।

पूर्व(र्व)फल्गुनीभव पु० पूर्व(र्व)फल्गुन्यां भवति भू-अच्। बृहस्पतौ शब्दमाला।

पूर्व(र्व)भ(भा)द्रपदा स्त्री भद्रस्य इमस्येव पदं चरणमस्य तस्येदमण् वा कर्म०। अश्विन्यादिषु पञ्चविंशतितमनक्षत्रे तत्स्वरूपादिकं अस्मिन्शब्दे उक्तम्।

पूर्व(र्व)भाव पु० पूर्वो भावः। १पूर्ववर्त्तित्वे कारणत्वे "येन यद्ध पूर्वभावः कारणमाद्यं वा तस्य" भाषा० कर्म०।